

Andrzej Nils Ugglå

ETT ÅRTUSENDE AV POLSK-SKANDINAVISKA KONTAKTER

Till firandet av 50-årsjubileet 1977 gav Baltic Institute i Gdańsk ut ett stort verk, som förtjänar att bli uppmärksammat i Sverige, *Polsk-skandinaviska kulturförbindelser under ett årtusende* av Kazimierz Ślaski.¹ Professor Ślaskis undersökning är vittomfattande och sträcker sig över ett brett fält från politiska relationer, religiösa och ideologiska motsättningar, seder och bruk till skönlitteratur, teater, konst och arkitektur m.m. Författaren behandlar hela Skandinavien, men av utrymmesskål kommer denna sammanfattning främst att koncentreras kring Sverige.

Kazimierz Ślaski indelar de 1000-åriga polsk-skandinaviska kulturförbindelserna i fyra perioder: medeltiden (970-1523); renässansen och upplysningstiden (1524-1795); klassicismen, romantiken, positivismen och tiden fram till världskriget (1796-1914) och slutligen modern tid med 1974 som slutår.

Period I (970-1523).

Författaren begynner sina efterforskningar med att undersöka vad som under tidig medeltid stod hindrande i vägen för några egentliga kontaktmöjligheter mellan Polen och Skandinavien. Eftersom länderna på ömse sidor om Östersjön kulturellt sett stod på en relativt låg nivå, sökte de finna kulturmönster i mer utvecklade länder att efterlikna. Det andra kontakthindret var havet. Polens kulturcentrum låg dessutom inte i Pommern, vilket skulle kunnat förkorta det naturliga avståndet, utan i den sydvästra delen av landet, främst i Kraków. Men situationen förändrades med tiden. När den förste polske kungen, Mieszko I (922-992), införlivade Pommern med sitt kungarike, började han av naturliga skål även engagera sig i Östersjöländernas politik. Bl.a gifte han bort sin dotter Świętosława (senare Sigrid Storråda) med den svenske kungen, Erik Segersäll, och efter dennes

---

¹Ślaski, *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*. Wrocław 1977, 567 s.

död blev hon hustru till Sven Tveskägg i Danmark. Men genom den politiska kris som blev följden av mordet på Mieszko II (1034), och efter det att Pommern blivit självständigt, för-sämrades de goda relationerna mellan Polen och Skandinavien avsevärt.

Författaren har samlat ett stort antal uppgifter, som tyder på att det redan under 900-talet existerade ett betydande handelsutbyte mellan Gdańsk och uppländska hamnar samt med Gotland och Skåne och andra orter i Skandinavien. Även folkförflyttningarna var av stor betydelse för de spirande kulturförbindelserna. Delar av den slaviska befolkningen bodde i skandinaviska hantverks- och handelscentra som t.ex. Birka, Lund, Trelleborg och Roskilde, som då hette Vindebode (slavisk by), samt på Öland. På dessa orter har man funnit föremål, karaktäristiska för västslaverna, främst keramikföremål.

Under samma tid bodde många skandinaver på den polska sidan av Östersjön. I deras gravar har man funnit ting både för praktiskt bruk och för utsmyckning. Ślaski hävdar vidare att det finns belägg för den teori som gör gällande att enskilda vikingar skulle ha tjänstgjort i de polska härskarnas krigsföljen.

Författaren tar även upp vissa språkliga företeelser till diskussion. Det svenska, respektive danska substantivet *torg*, *torv* kommer, enligt Ślaski, från det polska *targ*; *stolpe* från det polska *stup*. Det svenska *sill* blev på polska *śledź* och *yxa* blev *oksza*.

Ślaski finner även att det funnits en ömsesidig påverkan på det ideologiska planet, bl.a. överflyttades kulten av guden Tor till Pommern, och polska missionärer deltog i kristnandet av Sverige.

Under 1100-talet intensifierades förbindelserna mellan Polen och Skandinavien betydligt. Kung Bolesław Krzywousty (1102-1138), som härskade över hela Pommern, önskade befästa vänskapen med Danmark och gifte därför bort sin dotter Ryksa med den danske prinsen Magnus. Sedan hon blivit änka, ingick hon äktenskap med den ryske fursten Vladimir, och efter dennes död blev hon den svenske kungen Sverker I:s gemål. Ryksas och Magnus' son Knud flydde år 1150 till Polen efter ett misslyckat försök att erövra den danska kronan. Han återvände dock senare

till sitt hemland. Ślaski menar att dessa och andra, här ej medtagna allianser, samt det faktum att Danmark 1186 erövrade västra Pommern, starkt bidrog till ökad kulturell påverkan. Ett övertygande bevis är bl.a. att kulten av den katolske martyren S:t Wojciech och kanske t.o.m. av S:t Stanisław under denna tid nådde Skåne. Polska motiv finns spridda lite varstans i danska krönikor. Diverse informationer om Polen kan också spåras i den isländska sagan. Den polske krönikören Wincent Kadłubek visar å sin sida ett stort intresse för Danmark.

I början av 1300-talet erövrades Pommern av Brandenburg och korsriddarna, varvid Polen förlorade sin direkta förbindelse med Östersjön. De kontakter kuststäderna utväxlade med Skandinavien hade oftast inget större samband med den polska kulturpolitiken. Kraków hade återigen blivit huvudstad, och kulturlivet kom därför av naturliga skäl än mer att koncentreras till landets södra delar.

Kontakterna med Skandinavien försvagades alltså något, men de diplomatiska aktiviteterna ökade istället. Bl.a. ville den svensk-dansk-norske unionskungen, Erik av Pommern, i sin strävan att förbättra relationerna med Polen och Litauen gifta bort Jagiełło och Jadwigas dotter med Bogusław, furste över Ślupskpommern, då denne hade utsetts att efterträda Erik. Av den anledningen vistades Erik med ett stort följe i bl.a. Kraków och Vilno.

Ślaski har även funnit spår av svensk arkitektur från denna tid i Polen, bl.a. hade en del hus i Gdańsk tagit gotländska gravstenar från vikingatiden som mönster till sina trösklar.

En central kulturell händelse intar transporten av den heliga Birgittas kvarlevor genom Polen 1373. Något av en Birgittakult uppstod, och kort efter hennes kanonisering 1391 byggdes ett Birgittakloster (1394), och sex år senare stod Birgittakyrkan i Gdańsk färdig. Hon citerades ofta av polska präster på grund av sin starkt negativa inställning till korsriddarna. Efter den berömda segern över korsriddarna vid Grunewald 1410 lät kung Jagiełło uppföra ett Birgittakloster i staden Lublin. Svensken Johannes Holwasser från Vadstena ledde byggnadsarbetet. När Polen efter tretton års krig återtagit Pommern blev Gdańsk ånyo Jagiellonernas "fönster mot världen", och kontakterna med Skandinavien ökade till följd av detta.

Ślaski undersöker även i vad mån det fanns ett utbyte på

det intellektuella planet och finner att Erik av Pommern hyste ett starkt intresse för det Jagiellonska universitetet, vilket hade väckts såväl hos honom själv som hos några i hans följe under vistelsen i Kraków. Ett antal svenska och danska präster stannade även kvar för att studera. Redan 1402 föreläste magister Laurentius från Uppsala vid Krakóws universitet.

Intressant är även det faktum att när Karl Knutsson Bonde miste rätten till den svenska kronan på grund av interna konflikter inom Kalmarunionen, sökte han 1457 sin tillflykt till Gdańsk. Tillammans med några hundratals hovmän stannade han där i åtta år. Genom att Karl Knutsson lånade den polske kungen, Kazimierz Jagiellonczyk och staden Gdańsk stora pengar som hjälp i deras fortsatta krig mot korsriddarna, fick han staden Puck med omkringliggande områden i pant. Men hans treåriga administration av staden väckte ett starkt missnöje bland invånarna.

Under andra hälften av 1400-talet blev Polen en viktig ekonomisk och politisk maktfaktor i östersjöområdet. I Sverige övervägde man allvarligt Aleksander Jagiellończyks kandidatur till den svenska kronan efter Kristian I. Man ville vidare att Sten Sture d.y. skulle få en ridderlig och hövisk bildning i Kraków. Sveriges riksföreståndare Svante Nilsson Sture sände därför år 1506 ett bud till Polen i detta ärende. Polen befann sig under denna tid i konflikt med Danmark, som stod på korsriddarnas sida.

Kontakterna på det kulturella planet var ytterst magra. Grundandet av Uppsala universitet 1477 hade medfört, att antalet svenska studenter i Kraków minskat betydligt.

Författaren ger följande sammanfattning av perioden: om kulturförbindelserna ännu inte spelade någon större roll i det offentliga livet i Skandinavien och Polen, så røjde de i alla fall vägen för en ömsesidig påverkan under de kommande århundradena.

Period II (1524-1795)

Att kontakterna mellan Polen och de Skandinaviska länderna ökade kraftigt under 1500-talet berodde främst på den politiska utvecklingen, konstaterar Ślaski. Den svenske renässanskonungen Gustav Vasa strävade under hela sin regeringstid (1523-1560) efter att skapa vänskapliga relationer med den polsk-litauiska monarkin. Ett växande hot från Moskva samt det spända förhållande som rådde

med Danmark och Lübeck, gjorde att han behövde ha tillgång till Gdańsk och andra polska hamnar. Gustav Vasa valde en välbeprövad väg och friade 1526-1527 till Sigismund den Gamles dotter, Jadwiga. På gamla dar kom han med förnyade inviter, men denna gång gällde det sonen Erik och Anna Jagiellonika (1523-1561), dotter till Sigismund den Gamle och hans italienskfödda hustru, Bona. År 1554 sände Gustav Vasa agenten Simon Wäeter till Polen. I dennes sällskap befann sig en målare, som i smyg skulle avporträttera Anna. Något äktenskap blev det nu inte den gången heller. Istället gifte sig sonen Johan 1561 med Katarina Jagiellonika i den litauiska staden Vilno.

Detta polsk-svenska äktenskap kom naturligtvis att få avgörande betydelse för kulturrelationerna de bägge länderna emellan. När Johan och Katarina bosatte sig i Åbo, byggdes slottet om i renässansstil, och mycket av inredningen hämtades från Polen. Vidare deltog ett stort antal polska arkitekter och hantverkare vid olika ombyggnads- och renoveringsarbeten av flera slott runt om i landet.

Vad man i Sverige högt uppskattade i den polska renässansen var dess musik. Redan vid Gustav Vasas hov tjänstgjorde en grupp polska violinister, men sitt egentliga genombrott fick den först under Katarinas tid. Många polska melodier och danser, t.ex "polskan", övertogs och införlivades med svensk kultur liksom kläder, mat och dryck.

Livliga kontakter knöts ånyo på det som Ślaski kallar för det ideologiska planet. Författaren tänker då närmast på de katolska biskoparnas emigration till Polen i flykt undan reformationen. Den ledande personen bland dessa var Johannes Magnus och dennes bror Olaus. Nämnas kan även biskoparna Hans Brask från Linköping och Magnus Haraldi från Skara. Den polske kungen interverade genom att brevledes ta biskoparna i försvar, samtidigt som han vägrade utlämna dem till Sverige. Men han företog ingen större aktion mot de protestantiska monarkerna. Däremot grundade en god vän till Olaus Magnus, biskopen över Warmia, Stanisław Hozjusz, år 1565 ett jesuitkollegium i Braniewo (Braunsberg), som skulle ha till huvuduppgift att hålla den katolska tron levande i östersjöländerna.

I motsats till sin far och sina två bröder visade Johan III

sympatier för den katolska religionen. I Rom hyste man t.o.m. förhoppningar om att han med Katarinas hjälp skulle kunna återbörda Sverige under Vatikanen. Situationen blev gynnsam för de polska jesuiterna då Johan III efter Sigismund Augusts död tvangs kompromissa med Rom för att få ärva drottning Bona, den avlidne kungens mor. Jesuiten Laurentius Nicolai Norvegus sändes år 1575 till Sverige, och med Johan III:s tillåtelse började denne organisera en egen skola i det gamla franciskanerklostret på Gråmunkeholmen (Riddarholmen). Norvegus avslöjades emellertid och utvisades ur landet. Sedan skolan stängts, försökte man istället sprida den katolska läran bland de svenska ungdomar som studerade utomlands. Vid de jesuitskolor i Polen där skandinaver läste, öppnades nu särskilda s.k. "påveseminarier".

År 1573 avslogs Johan III:s kandidatur till den polska tronen. Han hade antagligen anslagit för lite pengar till sin valpropaganda, kommenterar författaren. Konung över Sverige och Polen blev istället fem år senare Johans och Katarinas son, Sigismund III. Ślaski konstaterar att kröningen av katoliken Sigismund starkt kom att oroa Sverige. Hans religiösa inflytande begränsades emellertid genom en mängd olika åtgärder.

Protestantismens seger i de skandinaviska länderna orsakade i det närmaste totalstopp för nyinskrivningar vid Krakóws universitet. De flesta sökte sig istället till Braniewo. Mellan åren 1578 och 1598 fanns där 5 danskar, 4 norrmän, 10 finländare och 76 svenskar.

Författare till polska krönikor och historieböcker från denna tid visar ett stort intresse för Skandinavien. Ślaski räknar upp en mängd verk, som behandlar Skandinavien och sammanställer dem med den information bl.a. Olaus Petri, Johannes och Olaus Magnus lämnat om Polen. Bland polackerna väckte Sigismund III:s första och andra resa till Sverige (1593 och 1598) stort intresse. Dessa båda resor har för övrigt behandlats av ett flertal författare i såväl Polen som Sverige.

I sin sammanfattning drar Ślaski den slutsatsen att samtidigt som de personliga koalitioner spelade en starkt positiv roll i ett närmande mellan Skandinavien och Polen, så förstördes denna process genom reformationen.

På det politiska planet bröts de vänskapliga kontakterna

mellan Sverige och Polen i och med Sigismunds död 1598, men ett ömsesidigt kulturellt inflytande kvarstannade.

En stor skara svenska emigranter - under Karl IX uppgick de till ca 500 personer, huvudsakligen intellektuella - spred sitt lands kultur i Polen. Ślaski nämner flera av dem och redogör för deras verksamhet, bl.a. Lars Bojer (Laurentius Boierus), professor i Vilno, Jarosław och Braniewo. Ett flertal återvände till Sverige och delade där med sig av de kunskaper de inhämtat vid de vetenskapligt högtstående polska skolorna. Johannes Messenius får representera denna grupp.

De tre krig Sverige förde mot Polen 1626-1629, 1655-1657 och 1701-1708 berövade Polen stora boksamlingar och mycket antikviteter. Bl.a. ville Gustav II Adolf konfiskera allt material som kunde ha varit avsett för antiprotestantisk propaganda. Under Karl XII togs polska boksamlingar som krigsbyte på enskilda befälhavares initiativ. På de svenska biblioteken ökade antalet volymer. År 1702 ägde Carolina Rediviva t.ex. 30.000 volymer, varav endast 1.942 hade köpts under åren 1641-1702. Ślaski delar emellertid den moderne svenske historikern O. Waldes uppfattning, att de svenska krigstågen räddat många av Polens nationella skatter åt kommande generationer.

Krigstiden lämnade även positiva spår på konstens område. Svenskarnas seger 1656 fick sin återspeglning i en serie tavlor, föreställande striden om Warszawa av Philip Lemke. De smyckar nu Drottningholms slott. Samma motiv förekommer även på en tavla målad av O. Mankill.

Delar av den polska barockkulturen, men också vardagliga seder och bruk, blev på olika sätt kända i Sverige. Ślaski ger många intressanta och roliga exempel på detta. Professorn i Uppsala, Olof Rudbeck, berättar t.ex. att så många kyssar, som han fick av den polske ambassadören och dennes följe på en mottagning, får han inte ens av sin egen hustru under ett helt år. Den polske memoarförfattaren J.H. Pasek är i sin tur förvånad över att danskarna går till sängs nakna, dessutom helt ogenerat.

I slutet av 1600-talet ökar antalet polska studenter vid skandinaviska universitet, däribland i Uppsala. Ślaski anser en av orsakerna vara den kris universitetet i Kraków vid denna tid genomlevde. Intresset för det intellektuella livet i Skandinavien växer

sig allt starkare under 1700-talet. Den polske senatoren Franciszek Golińskis besök i Uppsala 1699 kan betraktas som ett uttryck för den uppskattning svensk vetenskap rönt i Polen. Olof Rudbeck gav honom vid detta tillfälle sitt verk Atlantica.

De händelserika krigsåren kom dessutom att inta en betydande plats både i Polens och Sveriges skönlitteratur. Ślaski hänvisar till många författare och titlar samt kommenterar de mest intressanta. Det polska folket skapade en mängd negativa ordspråk under de svenska krigen som: "smutsig som en svensk", "elak som en svensk", "att göra något på svenskt sätt" (oärligt).

Krigstiden - sammanfattar Ślaski - kom för Polens del att innebära minskad auktoritet i de skandinaviska länderna. Orsaken låg delvis i Polens militära förluster, delvis i landets intellektuella och ekonomiska förfall. Det kända uttrycket "polsk riksdag" kan härledas till denna tid. Bland polackerna skulle det för en lång tid framåt råda en negativ opinion om svenskarna.

Med freden i Nystad 1721 var den i det närmaste 100-åriga konflikten med Sverige till ända. Ślaski hävdar att det skulle ta lång tid innan såren läktes, men att upplysningstidens idéer skapade goda förutsättningar för ett omfattande utbyte mellan Polen och Skandinavien.

De viktigaste kontakterna på det politiska planet var ett svenskt frivilligt deltagande i striderna mot Ryssland 1733, när Stanisław Leszczyński för andra gången valdes till Polens konung. År 1797 vistades Tadeusz Kościuszko i Sverige och fick ett mycket vänligt mottagande. Författaren talar också om den roll Lars von Engeström spelade som politiker under sin tid som svenskt sändebud i Polen. Därom vittnar det faktum att kung Stanisław August blev gudfar till hans förstfödde son, Gustav.

I Polen intresserade man sig inte längre för den religiösa situationen i Skandinavien, och i Skandinavien rådde motsvarande förhållande. Istället kom rent vetenskapliga framgångar att stå i förgrunden, och runt dessa byggdes kontakterna upp. Carl von Linné blev en av de vetenskapsmän som det skulle komma att blåsa mycket ikring. Till en början vann han ingen eller föga uppskattning i Polen. Forskarna ifrågasatte hans naturlära på flera punkter och rekommenderade den inte i undervisningen. Författaren re-

dogör för historikern och biografen J.Ch. Albertrandys expedition till Sverige för att katalogisera rövade polska antikviteter. Han besökte Jönköping, Gränna, Linköping, Norrköping, Stockholm, Uppsala, Skokloster och Gripsholm. Albertrandy lyckades inte få tillbaka dessa skatter, men röjde vägen för ett fortsatt polskt forskningsarbete på detta område.

Under upplysningstiden ökade - vilket Ślaski riktigt framhåller - intresset för Polens och Skandinavians gemensamma historia. Man forskade mycket intensivt i detta ämne och nådde goda resultat. Ett svenskt litterärt verk, J.T. Oxenstiernas filosofiska maximer, röntes t.ex stor uppskattning, när den, i en översättning från franskan, förelåg på polska. Boken fick två skilda översättningar och utkom i flera upplagor. Ślaski fångar i fortsättningen upp förekommande skandinaviska motiv i den polska litteraturen och vice versa. Ett intressant bidrag från svensk sida är *De polska kungarnas historia*, 1736, försett med de enskilda kungarnas porträtt.

Att den allmänna kännedomen om respektive länder blev större under upplysningstiden än tidigare, har vi den stora reseglädjen bland köpmän, diplomater, vetenskapsmän och kulturpersonligheter att tacka för. I Polen fick den samhällseliga evolution som skedde i Sverige mycket positiva omdömen. Förhållandena i Polen kritiserades däremot hårt, endast några få svenskar kom med konstruktiva initiativ.

Period III (1796-1914)

Polens historia domineras under 1800-talet av de två stora nationella upproren 1830 och 1863. Ślaski analyserar i kapitlets början skandinavernas inställning till dessa tragiska händelser.

1830 års uppror blev föremål för större uppmärksamhet i Norge än i Sverige. Den svenska regeringen sympatiserade med ryssarna, varför ingen politisk aktion till Polens fördel företogs. Ett litet antal svenska frivilliga deltog dock i upproret.

Sympatierna var däremot starkare under 1863 års uppror och då även i konservativa kretsar. Av de mest aktiva nämner Ślaski industrimannen Lars Hjerta, den radikale publicisten August Blanche, historikern Harald Wieselgren och diktare som Carl Snoilsky och Johan Gabriel Carlén.

De kulturella kontakterna var tämligen blygsamma under 1800-

talets första hälft. I Sverige begränsades intresset till teman rörande de nationella upproren. Man översatte några politiska och patriotiskt-religiösa sånger, varav den mest kända är *Boże coś Polskę* (Gud skapade Polen) samt *Warszawianka* (Warszawas sång). Dessa sjöngs i Sverige vid olika högtidliga sammankomster. Bland polska politiska flyktingar fanns många konstnärer av olika slag, t.ex. Nikodem Biernacki, som var Dramatens första violinist under 10 års tid.

I Polen var intresset för svensk musik i allmänhet stort tack vare den uppmärksamhet den kulturella pressen ägnade däråt. *Ruch Muzyczny* (Musikrörelsen) i Warszawa hade t.ex. en fast spalt för svenska musiknyheter.

Polska flyktingar spred även något av den s.k. materiella kulturen i Sverige och Skandinavien överhuvud. Emigranten A. Dzwonkowski lärde t.ex. de norska Telemarksbönderna att äta olika svampsorter, Södermanlands studenter i Uppsala sjöng polska sånger, och svenska damer klädde sig i "polonäsdräkt". Man lärde sig dansa masurka och baler öppnades gärna med en polonäs.

Ślaski lägger stor vikt vid det livliga intresse polska politiker visade den skandinaviska lagstiftningen, vilken föreföll dem vara rättvis och demokratisk. Under upprorstiden åberopade man sig ofta på det norska stortinget, när Polens framtid diskuterades.

Det vetenskapliga utbytet spelade enligt författaren en ledande roll. I Polen fick den första översättningen av *Eddan* stor betydelse och resulterade i en livlig forskning kring svensk och polsk forntid. Detta nyvunna intresse för vikingarna medförde att polska historiker utpekade skandinaverna som grundare av den polska staten.

De stora polska boksamlingar och antikviteter som svenskarna en gång bortrövat, blev ånyo föremål för olika efterforskningar. I detta syfte företogs flera expeditioner. Så tidigt som 1810 reste familjen Czartoryskis bibliotekarie, Feliks Biernacki, till Sverige, för att komplettera de uppgifter hans föregångare under årens lopp fått fram. Denne lyckades även med konststycket att köpa tillbaka ett antal handskrifter och fick t.o.m. några exemplar att överlämna till sin husbonde som personlig gåva från Karl XIII. År 1843 fortsattes Biernackis verk av Eustachy Tyszkiewicz som förutom i Stockholm och Uppsala gjorde efterforskningar på Skokloster och på biblioteken i Linköping och Lund.

Polens intresse för Skandinavien var på det hela taget betyd-

ligt större än dessa länder visade sitt grannland i söder. Främst kommer detta till uttryck i skönlitteraturen. Gustav Vasas frihetskamp intar en framskjuten plats liksom sägner om Karl XII och Gustav II Adolf. På de polska scenerna uppfördes bl.a. J.P. Vulfius pjäs *Karl XII*. Översättningarna var inte slumpartat utvalda. Nämnas kan t.ex. Tegnér's dikter och hans *Fritiofs saga* (1840-1842) eller Stagnelius lyrik, bl.a. *Flyttfågeln* (1844-1860). Fredrika Bremers romaner väckte dock störst uppmärksamhet.

Vid en jämförelse framkommer det att svenskarnas intresse inskränkte sig till den aktuella politiska situationen. Man tryckte kampberättelser och politiska dikter. Efter upproret 1863, när censuren lättat, översattes även politiska skrifter och manifest. De svenska romantikerna med Tegnér i spetsen, och senare Snoilsky, Harald Wieselgren samt Carl David af Wirsén visade i sin diktning ett varmt deltagande med polackernas tragiska öde. Av det mycket begränsade antalet översättningar drar Slaski den slutsatsen, att intresset för polsk litteratur var ringa i Sverige.

Kapitlet, som omfattar tiden fram till 1865, avslutas med en analys av ömsesidiga reseskildringar. De polska resenärerna är i stort eniga om den klyfta som såväl civilisationsmässigt som ekonomiskt uppstått mellan de bägge länderna. Man pekar t.ex. på en stark nivellering av klasskillnaderna i Sverige, analfabetismens avskaffande och en stor allmänbildning bland folk i gemen. I Stockholm finner man vidare ej något lumpproletariat. Den intellektuella och artistiska nivån ansågs däremot vara mycket låg, och den svenska teatern kritiserades.

Svenskarna å sin sida stördes av de dåliga ekonomiska förhållandena och av fattigdomen bland folket, men alla var imponerade av den höga kulturnivån och av de övre skiktens stora gästfrihet.

Efter det att januariupproret slagits ner, slocknade intresset för Polen. Tysklands seger över Frankrike i 1870-71 års krig och den växande industrialiseringen i Sverige gjorde landet allt mer beroende av Tyskland, vilket i sin tur även kom att påverka kulturförbindelserna.

Polens intresse för Skandinavien ökade knappast under andra hälften av 1800-talet. Landet var uppdelat och saknade en gemensam kulturpolitik. Insatser gjordes av enskilda personer, som t.ex. Stanisław Przybyszewski, vilken på egen hand introducerade de norska

konstnärerna Gustav Vigeland och Edvard Munch. Avsaknaden av ett organiserat kulturliv förhindrade i hög grad gästspel av utländska artister. År 1902 uppträdde emellertid Edvard Grieg i Warszawa och lyckades under en tid utöva inflytande på den inhemska musiken.

I Sverige fortsatte Chopin att intressera den skandinaviska publiken, men entusiasmen var långt ifrån oförbehållsam.

Ślaski räknar vidare upp de spår av inflytande han funnit i den s.k. materiella kulturen. I Sverige kallades t.ex. de röda korna för "polsk boskap" och i Polen hade beteckningar som "okno szwedzkie" (svenskt fönster) eller "szwedzkie zapałki" (svenska tändstickor) blivit kända begrepp.

Den polska skolan tog under positivismens tid lärdom av Skandinavien och införde s.k. "praktiska ämnen" på schemat, främst slöjd och moderna idrottsövningar, såsom de i Sverige populariserats av Per Henrik Ling. I början av 1900-talet lånade polackerna även den av svenskan Elisabeth Björkensten utformade rytmiken till musik för kvinnor.

Den positivistisk-liberala ideologin, som var den dominerande i Polen under andra hälften av 1800-talet, hade enligt Ślaski mycket gemensamt med den nordiska mentaliteten. Polska progressiva ideologer stödde de i Skandinavien växande samhällsdemokratiska idéerna och de socialistiska strömningarna. Emancipationsrörelsen, som gav kvinnan rösträtt, engagerade även stora grupper i Polen.

Författaren ser Georg Brandes' besök i landet som en central händelse på det kulturella planet i närmandet mellan Skandinavien och Polen. Brandes var under 1880-talet mycket intresserad av polsk kultur och lät 1888 publicera sina intryck i boken *Intryck fra Polen*, översatt till polska 1902. Han gav dessutom föreläsningar både i Warszawa och Lwów.

Skandinavernas intresse för Polen inskränkte sig till att gälla kvinnans sociala situation. Ślaski citerar ett flertal polska och svenska artiklar som publicerats i svensk press angående detta tema. Ellen Wester, som ett antal gånger hade vistats i Polen, lät år 1899 trycka en studie över hur de polska kvinnorna uppfostrades i Kraków, *Wychowanie kobiet polskich w Krakowie*.

Mot slutet av 1800-talet ökade utbytet på det vetenskapliga planet betydligt, vilket författaren visar genom att bl.a. räkna upp alla nya slaviska centra som växte upp i Skandinavien. Redan år 1858

hade den första slaviska institutionen invigts i Köpenhamn. År 1884 fick Uppsala ett slaviskt lektorat, som år 1891 blev till en slavisk institution. Det första lektoratet i Lund tillkom 1908.

I Sverige börjar man nu ägna sig åt studier i Polens historia, samtidigt som intresset för svensk historia ökar bland de polska forskarna. En särskild plats i kulturutbytet mellan Sverige och Polen intar antikvarie Henrik Bukowski från Stockholm.

Av avgörande betydelse för utbytet på det rent litterära och teaterhistoriska planet var, enligt Ślaski, receptionen av de två största skandinaviska författarna, Ibsen och Strindberg. Den förstnämndes verk översattes och uppfördes så tidigt som på 1880-talet. Selma Lagerlöfs popularitet var stor i vida kretsar.

Det intresse för Polen och för polsk litteratur som fanns i de skandinaviska länderna under och strax efter upproren kom inte tillbaka. Endast några få översättningar kan noteras. En författare av högre rang som översattes var J. Kraszewski.

I polska resebeskrivningar framkommer det att den ekonomiska klyftan mellan Skandinavien och Polen fortsatt att växa under det sista halvseket, att de nordiska länderna utmärkes av en genuin småborgerlighet och att damerna saknar charm.

Skandinaverna beskrev, som tidigare, främst fattigdomen och den samhälleliga strukturens efterblivenhet. Men samtidigt uttryckte man stor beundran för polsk vetenskap och för den höga artistiska nivån i landet.

Period IV (1914-1974)

Genom Ślaskis bok blir vi på nytt påmind om att det skulle behövas en ny blodig uppgörelse för att de europeiska länderna åter skulle börja intressera sig för landet Polen. Första världskriget gjorde att Polen politiskt, ekonomiskt och kulturellt plötsligt kom att befinna sig i rampljuset. Skandinavians reaktion på erkännandet av den polska staten i november 1918 var positiv. Några svenska poeter skrev hyllningsdikter. Marika Stiernstedt, Alfred Jensen och Ellen Key m.fl. medverkade i en antologi och skrev essäer över polsk litteratur.

Många skandinaver, däribland litteraturhistorikern Fredrik Böök och resenären och geografen Sven Hedin, reste till det krigsdrabbade landet och skrev reportage. Vid konfrontationen med det elände de såg var båda av den åsikten, att den germanska rasen var

överlägsen den slaviska. Hedin ansåg att orsaken till polackernas lidande var de misstag som de polska ledarna gjort i det förflutna och dessa ledares politiska blindhet. Tanken på att ockupantmakterna spelat någon roll i den ekonomiska och kulturella ödeläggelsen av landet var honom helt främmande. Men man finner även många positiva, ja t.o.m. entusiastiska omdömen om polackerna. De hyllas för sin fosterlandskärlek, sitt mod och sin intellektuella begåvning.

Som ett genombrott i skandinavernas inställning till Polen ser Ślaski det officiella erkännandet av landet 1919 och utbytet av legationer.

Av särskilt intresse kan ett av författaren uppmärksammat faktum vara, att det med säkerhet inte var ett slumpartat sammanträffande mellan Reymonts Nobelpris 1924 och det kort därefter utökade ekonomiska och militära utbytet länderna emellan.

Två år tidigare (1922) hade en officiell plattform för svensk-polska relationer skapats i Stockholm, "Svensk-Polska Föreningen". Initiativtagare var Anton Nyström, A. Almhult och Karl Gustav Fellenius. Ett motsvarande kulturforum grundades i Warszawa 1927, "Towarzystwo Polsko-Swedzkie" med filialer i Kraków (1932), Łódź (1935), Poznań, Katowice och Gdynia.

De nya politiska förhållandena gjorde att man - med regeringens hjälp - snabbt kunde organisera ett omfattande kulturutbyte. Ślaski beskriver ingående de skandinaviska ländernas stora intresse för polsk musik. Tenoren Jan Kiepura t.ex. fick ett särskilt varmt mottagande vid sina två Stockholmsbesök 1933 och 1937.

Polen å sin sida var mycket intresserat av skolväsendet i de skandinaviska länderna. Danska och svenska vuxenskolor togs som mönster vid bildandet av folkuniversitetet. Åtskilliga polska pedagoger inspirerades av den svenska icke-auktoritära barnuppfostran, som byggde på personlighetsutveckling. Sverige framstod dock främst som mönsterland i fråga om den liberala demokratiseringsprocess som påbörjats därstädes, och som Polen önskade bli efterföljare till.

Ett omfattande vetenskapligt utbyte mellan de matematiska, naturvetenskapliga och medicinska fakulteterna hade även kommit till stånd. Polska vetenskapsmän höll föreläsningar i de skandinaviska länderna och deltog i olika expeditioner. År 1927 följde t.ex. polska astronomer en solförmörkelse i Lappland, andra forskare besökte Grönland och Spetsbergen.

Ślaski tar även upp den forskning som bedrevs på de historiska fakulteterna. Så t.ex. studerade David Norman Gustav II Adolfs politik gentemot Ryssland och Polen; Stig Backman från Lund undersökte konflikten mellan August II och Karl XII under titeln *Från Rawicz till Fraustadt*. För att de vetenskapliga kontakterna skulle kunna upprätthållas och utvecklas växte slaviska centra upp i de skandinaviska universitetsstäderna. Under 1930-talet fanns det fyra polska lektorat, i Lund, Uppsala, Stockholm och Göteborg.

Egendomligt nog var utbytet på det rent litterära planet väldigt magert. Förutom undantag som nobelpristagarna Sienkiewicz och Reymont var man i Skandinavien föga intresserad av polsk litteratur. Ślaski påstår att anledningen till att Reymont fick Nobelpriset helt enkelt var den inflytelserika akademiledamoten F. Bööks negativa inställning till en annan föreslagen polack, Stefan Żeromski. Det litterära ointresset var dock ömsesidigt. Yngre skandinaviska författare kunde inte, som tidigare Ibsen, Strindberg och Selma Lagerlöf, vinna gehör i Polen.

Mycket i kontakterna mellan Polen och Skandinavien hade förändrats. Om man ser till vilka polacker som besökte Skandinavien och vilka skandinaver som besökte Polen, så rörde det sig inte längre om enstaka turister eller enskilda kulturpersonligheter utan om diverse delegationer, idrottsgrupper, artister och naturligtvis privatpersoner. Polackernas syn på Skandinavien var i stort densamma som tidigare, man beundrade demokratin och jämlikheten. Med förvåning konstaterades t.ex. att såväl kvinnor som bönder idrottade i Danmark. Man påpekade vidare att skandinaverna hade sinne för det praktiska men saknade fantasi och känsla för det konstnärliga.

Svenskarnas omdömen om polackerna började svänga något och bli mer positiva. Visserligen beskriver Ragnar Liljedahl, som 1936 cyklade från Sopot (en stad mellan Gdańsk och Gdynia) till Vilno, byarna i Suwałki-trakten som "en gråsvart samling svampar som av fruktan klänger sig fast runt kyrkorna", men flertalet svenskar uttryckte sin beundran över hur snabbt och effektivt Gdynia uppfördes och berömde den entusiasm med vilken man byggde upp sitt fria land.

Ślaski gör även ett försök att rekonstruera Sveriges ställning gentemot Polen under krigsåren 1939-1945. De negativa, av Tyskland inspirerade rösterna, bl.a. uttryckta av F. Böök, ställer författa-

ren mot en ständigt växande sympati för det ockuperade landet. Polsk kultur spreds framför allt av tidskriften *Svio Polonica*, som hade börjat utkomma året före krigsutbrottet.

Slutkapitlet behandlar åren mellan 1945-1974. Författaren delar upp efterkrigstiden i några perioder, varvid de två första åren kännetecknas av ett ökat intresse länderna emellan. Redan 1946 undertecknades ett handelsavtal med Norge, och nästföljande år återupplivades Svensk-Polska Handelskammaren.

Under det kalla kriget bröts nästan alla kontakter, men de återupptogs igen vid slutet av 1950-talet. Ett mångårigt handelsavtal med Sverige godkändes av båda sidor år 1961. På kulturområdet var det Norge som stod först i tur, och en uppgörelse blev klar 1958; liknande fördrag undertecknades med Danmark 1961 och med Sverige 1966.

Ślaski drar den slutsatsen att det ömsesidiga kulturintresset gestaltade sig på olika sätt beroende på vilken gren det gällde. I Sverige rönste polska arkitekter, konstnärer och musiker stor framgång, likaså polsk teater. Däremot hyste svenskarna ett mycket svagt intresse för polsk skönlitteratur, om vilket disproportionen i antalet översatta böcker vittnar.

Med den stora turisttrafik, som nu kommit igång på allvar mellan Polen och Skandinavien, ökar de personliga kontakterna, och därmed konfronteras olika kulturmönster samt olika seder och bruk alltmer med varandra. Detta föranleder Ślaski att avsluta sin bok med den pessimistiska reflektionen att "den ömsesidiga receptionen av vissa negativa sedvänjor tyvärr ofta går före en positiv påverkan".

Av Kazimierz Ślaskis bok framgår att intensiteten i det ömsesidiga intresset mellan Skandinavien och Polen växlat mycket under historiens lopp. Att det emellertid ökat kraftigt under de senaste decennierna har, antagligen av utrymmesskäl, tvingat författaren till stora generaliseringar. Det vore kanske därför på sin plats att här göra vissa kompletteringar.

När man läser kapitlet om förhållandena under krigsåren 1939-1945, får man ett starkt intryck av att den svenska dagspressen var minst sagt likgiltig i Polenfrågan. Ślaski åberopar sig endast på en artikel i *Svenska Dagbladet*, och tar den som bevis på att tidningen,

och Sverige som nation, inte fördömde Nazitysklands ockupation av Polen. Vi vet emellertid att *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* hängivet kämpade för Polens sak och oförtrutet kritiserade nazisternas framfart i Europa. Dess chefredaktör, Torgny Segerstedt, betraktades av många som en stor polenvän. "Gud välsigne polackerna" lär han spontant ha yttrat, när han sommaren 1939 nåddes av nyheten att Polen avslagit Hitlers begäran om att den fria staden Gdańsk skulle införlivas med Tyskland. På hösten 1944, när frågan om Polens framtid ånyo blev aktuell, yttrade han följande: "Polen tog det första steget till Europas befrielse från den bruna maran. (...) Det tog den olidligaste bördan. Polen har dyrt förvärvat rättigheten att åter uppstå som en stor makt i det europeiska statssystemet." (Estrid Ancker. *Torgny Segerstedt*, Stockholm 1962, s. 408.) I tyska massmedia kallades *GHT* för "Europas smutsigaste tidning".

Ślaski nämner helt riktigt att olika publikationer, som belyste tyskarnas förödande framfart i det ockuperade Polen, utkom i Sverige med hjälp av de polska emigrationsmyndigheterna under kriget. Men man skulle i detta sammanhang ha välkomnat titeln på åtminstone ett mer betydande verk t. ex. *Polens martyrium*, en dokumentarisk bok, som trycktes i minst två upplagor och som hade till syfte att påverka den svenska opinionen. Vad man emellertid helt saknar i detta kapitel är den utomordentligt fina antologin *Det kämpande Polen* (Stockholm 1942). Den innehåller essäer, artiklar och korta skönlitterära stycken, alla skrivna av kända polska författare, som vid denna tid vistades runt om i världen. Bl.a. kan nämnas Władysław Broniewski, Kazimierz Wierzyński, Zygmunt Lityński, Ksawery Pruszyński, Melchior Wańkowicz och Maria Kuncewiczowa.

Uppgiften att de kulturella kontakterna var ringa under de första efterkrigsåren borde även kompletteras med en information om att några polska författare ändock besökte Sverige bl.a. i samband med att PEN-klubben höll en kongress i Stockholm i maj 1946. Författaren Jan Parandowski lät sig vid detta tillfälle intervjuas om den rådande situation inom kulturlivet (*DN* 3.5.1946). Samma år var en grupp polska regissörer och skådespelare på officiellt besök i Sverige för att studera svensk teater. Förutom Stockholm besökte de även Göteborg och Malmö. Den polska pressen uppmärksammade detta besök. Det var snarare de politiska faktorerna än bristen på intresse från polackernas sida, som orsakade att teatersamarbetet avbröts för

några år framöver.

Det kalla kriget fick en starkt negativ inverkan på Sveriges intresse för polsk kultur, men vissa kontakter upprätthölls dock, vilket Ślaski inte heller förnekar. Bland de artiklar om polskt kulturliv, som publicerades under denna tid, hade Lennart Kjellbergs "Bokproduktionen i det kommunistiska Polen" (GHT 5.3.1952), som ger en talande bild av litteratursituationen under den socialistiska realismen, kunnat nämnas. Tidskriften *Det nya Polen*, som kontinuerligt har utkommit sedan 1946, hade även varit värd att uppmärksamma på grund av dess policy att i översättning ge ut modern polsk skönlitteratur. I denna tidskrift publicerades 1951 ett fragment ur *Niemcy* (Tyskarna) av Polens störste kommunistiske dramatiker, Leon Kruczkowski. Det var det första polska drama som kom ut i Sverige efter kriget.

Ślaski borde kanske något starkare ha betonat det stora intresse som vaknade för Polen i samband med avstaliniseringen vid mitten av 1950-talet. Förutom ett stort antal politiska artiklar gavs en betydande information om vad som behandlades på den polska författarkongressen i Warszawa i december 1956 samt om de förändringar man nu ämnade genomföra. Slavisten Nils Åke Nilsson var den som främst tog på sig uppgiften att ge en så sakkunnig information som möjligt.

Till de uppgifter som kanske borde korrigeras eller förtydligas hör att den svenska urpremiären på S.I. Witkiewicz' pjäs *Modern* i Alf Sjöbergs regi på Dramaten ägde rum 10 december 1971 och inte 1972 samt att Strindbergs *Inferno* är ett prosaverk och inte ett drama. Om man skall vara riktigt noga bör även nämnas, att av de polska pjäser, som enligt Ślaski började spelas i Sverige kring 1960, var *Att tiga* av Roman Brandstaetter den första. Den uppfördes av Radioteatern 1959 samt året därpå av folkteatern i Göteborg. De svenska uppförandena var en direkt följd av pjäsens stora succé under Kammarspelen i Graz i juli 1958.

När författaren vidare talar om Strindbergs renässans i Polen räknar han upp *Fadren* på Teatr Powszechny i Warszawa 1958, *Dödsdansen* 1968 och *Fröken Julie* på TV. *Fadren* gavs visserligen 1958 men i Toruń på Teatr Ziemi Pomorskiej. Det första uppförandet efter den socialistiska realismen ägde rum redan 1955 i Kielce, och fram till 1970 hade dramat ytterligare tre premiärer, bl.a. på TV. Vad gäller *Dödsdansen* antar jag att författaren tagit miste på ett år, ty 1968 hade

pjäsen endast en premiär i Szczecin, och den insceneringen blev, trots sin originalitet, den som minst uppmärksammades av de sex som ägde rum mellan åren 1967-1969. Nämnas bör även att *Fröken Julie* iscensatts inte endast en utan två gånger av TV, 1957 och 1968. Ślaski har antagligen haft den andra i tankarna. En osökt fråga inställer sig emellertid: varför nämns inte de två mest uppmärksammade polska insceneringarna; Zygmunt Hübners *Erik XIV* på Teatr Polski i Warszawa 1961 samt Jerzy Kreczmars *Spöksonaten* på samma scen 1965, som ju båda kom att få en utomordentligt stor betydelse för uppfattningen av Strindberg, som helt kom att revideras.

Något vilseledande är vidare Ślaskis påstående, att man i Sverige under modern tid endast givit ut en "omfattande" antologi med polsk lyrik. Begreppet "omfattande" kan givetvis diskuteras, men för att vara en antologi är nämnda bok av ett tämligen blygsamt format (80 sidor text). Att det endast var en enda antologi kan också diskuteras, med tanke på alla urval dikter som publicerats i svenska litterära tidskrifter, som t.ex. *Lyriskvällen*, *Horisont*, *BLM* eller *Ord och Bild*. Än svårare att få en riktig bild av polsk lyrik i Sverige blir det om översatta samlingar av enskilda författare, tryckta i bokform, förtigs. Jag tänker då på dikter av Zbigniew Herbert, *I stridsvagnens spår. Dikter 1956-1965* (Stockholm 1965), som innehåller 63 lyriska stycken på vers och prosa, samt på Tadeusz Różewicz' dikter samlade i *Och så vidare. Ett dikturval 1947-1964* (Stockholm 1966) med 22 dikter och med ett utförligt förord av Göran Palm.

Ślaski har naturligtvis inte haft för avsikt att redovisa alla fakta i de skandinavisk-polska kulturförbindelserna, det vore ju desutom en i praktiken omöjlig uppgift. De små påpekanden jag här kommit med har ingalunda gjorts i förringande syfte utan skall enbart ses som ett litet komplement till detta ytterst intressanta verk. Ślaski har lyckats med det stora konststycket att, trots den enorma detaljrikedomen, se till helheten, ge stora överblickar samt visa hur det tio århundraden långa förhållandet var en levande process som styrdes av såväl historiens lopp som av vissa kulturpersonligheters enskilda initiativ. Boken kan även lära oss vilka faktorer som har positiv betydelse för intresset för ett annat lands kultur, vilka faktorer som effektivast kan förstöra vänskapen samt vilka åtgärder som kan vidtas för att åter knyta dem samman.

Kvarstår dock ett beklagansvärt faktum: att Ślaskis lärda verk

endast finns tillgängligt för polsktalande.

Författaren avslutar sin framställning vid år 1974. Sedan dess har det, åtminstone på det rent kulturella och vetenskapliga planet, hänt mycket. Antalet översättningar av skönlitterära verk har ökat betydligt under senare år liksom ömsesidiga gästspel av teatrar, orkestrar och körer. I Polen pågår en regelrätt forskning i svensk litteratur, historia och ekonomi. I Sverige sker detsamma men i något blygsammare skala och med större inriktning på ren språkforskning. Ett litteraturvetenskapligt verk som kommer att få stor betydelse i Sverige är Lennart Kjellbergs - år 1980 under tryckning - *Adam Mickiewicz. Liv och verk.*

Bland några konkreta initiativ, som tagits på det kulturella planet, kan främst nämnas den svensk-polska litteraturkonferens som anordnades av Vitterhetsakademien i Stockholm 1977. De åtta polska och sex svenska föredrag som då hölls har publicerats i *Swedish - Polish Literary Contacts* (Stockholm 1979). En liknande konferens planeras äga rum i Warszawa hösten 1980. Konkreta planer finns även att förlägga det femte Internationella Strindbergssymposiet - efter Stockholm, Paris, Tübingen och Zürich - till de två polska städerna Warszawa och Gdańsk 1982.